

ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ТА ПРАВОВЕ ВЧЕННЯ ГАНСА КЕЛЬЗЕНА¹

М. АНТОНОВ
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права
(Санкт-Петербурзький філіал
Національного дослідного університету
«Вища школа економіки», Росія)*

Цього року виповнюється 40 років з дня смерті визначного правознавця сучасності Ганса Кельзена (1881–1973). Слід зазначити, що Г. Кельзен був, якщо так можна сказати, генетично пов'язаний з Україною — його батько Адольф народився і до переїзду до Праги мешкав на території Галичини, у місті Броди на сході сучасної Львівської області [1, с. 244–249]. Г. Кельзену належить заслуга постановки ключових методологічних питань загальної теорії права та держави. Ці питання обговорювалися ним у ракурсі проблем демократії, прав людини, верховенства права — сучасні європейські правознавці у своїх працях з названих аспектів рідко обходяться без згадування відповідних ідей австрійського правознавця. Без сумніву, основною перспективою кельзенівської концепції є оригінальне обґрунтування ідеї про верховенство права в рамках тієї версії юридичного нормативізму, яка отримала назву «чисте вчення про право». У праці «Чисте вчення про право», яку вперше було опубліковано у 1934 р. та яка нещодавно вийшла в російському перекладі [2], до назви винесене авторське найменування нормативізму, яке відображає сутність позиції Г. Кельзена щодо методологічних питань правознавства. Ця праця є одним із основних його творів, що характеризує його наукову концепцію першого етапу (до 1960-х рр.). У змістовному відношенні вона практично повністю незалежна від другого видання, яке було опубліковане у 1960 р. та вийшло у частковому перекладі російською мовою [14].

Під чистим вченням про право Г. Кельзен розумів теорію, з якої видалені всі елементи, що є чужими для юридичного мислення. Правознавство повинно займатися не соціальними передумовами чи моральним підґрунтям правових установок, а специфічним нормативним змістом права. При цьому Г. Кельзен не заперечує того, що зміст будь-якого позитивного порядку, будь то міжнародне чи національне право, обумовлений історичними, економічними, моральними

¹ Це дослідження виконане за фінансової підтримки РДНФ (грант 11-03-00637а).
Переклад з російської мови В. Абашніка.

Ганс Кельзен

повного зруйнування, — за ширмою правих ідеологій Г. Кельзен намагався відкрити структуру правового мислення, спотвореним відображенням якого були постулати традиційної юриспруденції. Цю мету він чітко сформулював ще наприкінці 1920-х рр. [3].

Проблемами теорії права, особливо поняттям юридичної норми, Г. Кельзен почав цікавитися ще в період свого навчання у Віденському університеті. Він дійшов висновку, що потрібне чітке відмежування теорії позитивного права від етики, з одного боку, та від соціології — з другого. «Те, що мене дивувало у існуючій постановці цих проблем, — пише Г. Кельзен, — було очевидним недоліком точності та систематизації основ, але перш за все страшна плутанина у постановці питань, яка постійно призводила до змішування того, що розуміється під позитивним правом, з тим, яким, на оцінюючу думку когось, повинне бути право, з одного боку, та стирання кордонів між питаннями, як повинні поводити себе суб'єкти з точки зору позитивного права, та тим, як вони поведуться фактично, — з другого. Чітке відмежування теорії позитивного права від етики, з одного боку, та від соціології — з другого, здавалося мені терміново необхідним. Пізніше, коли я ознайомився з працями Г. Когена, мені стало ясно, що слід прагнути до «чистоти методу», на що я й був націлений, але це було більш інстинктивно, аніж результатом систематичних роздумів» [4, с. 37]. Хоча ця ідея була відома у філософії права ще з часів Дж. Остіна та І. Бентама, але Г. Кельзен на початку свого творчого шляху не був знайомий з англомовною літературою, про що він потім жалкував та у своїй біографії зазначав: «Я був зовсім сп'янілим від почуття, що у галузі науки я йду повністю новим шляхом. І лише багато років по тому мені стало відомо, що за півсотні років до мене великий англійський теоретик права Джон Остин вже зробив таку саму спробу обґрунтування в науці права» [4, с. 43]. Тому новизна його ідеї про «чистоту» права була лише відносною.

Під час навчання у Г. Кельзена визріло бажання написати роботу, в якій він мав намір піддати критичному дослідженню найважливіші проблеми державного права з точки зору постулату чистоти правового вчення. Після закінчення університету він розпочав підготовку дисертації, в якій були вперше систематизовані та викладені концептуальні основи його вчення та в якій він розкритикував «...страшну плутанину різних питань, постійне змішування цих питань, ототожнення питання щодо того, чим є позитивне право, з питанням про те,

яким воно повинне бути з тієї чи іншої світоглядної позиції... пов'язування питання про те, як повинні діяти суб'єкти позитивного права, з питанням про те, як вони поводять себе в дійсності» [5, с. 62]. Але якщо відкинути всю ідеологію, то що ж залишиться від науки про державу та право? Г. Кельзен був упевнений, що основоположним поняттям такої науки «...мало бути поняття про юридичну норму — за аналогією з поняттям закону причинності як основоположного природознавчого поняття» [4, с. 38].

У ході реалізації цього дослідницького завдання в 1920 р. мислитель оприлюднив монографію «Соціологічне та юридичне поняття держави» [6], яка стала, за словами Г. Кельзена, пробним каменем перед його працею «Загальна теорія держави» [7]. «Теорію держави, — згадує Г. Кельзен, — я від самого початку мислив як складову інтегровану частину вчення про право. У моєму дослідженні «Чисте вчення про право», яке з'явилося у 1934 р., та у моїй книзі «Загальна теорія держави та права» я надав моє вчення про державу та право як систематичну єдність. Щодо сутності держави вирішальним мені здавалося питання: що створює єдність у численності індивідів, які утворюють це суспільство? І на це питання я не міг знайти іншої науково обґрунтованої відповіді аніж та, що саме специфічний правопорядок є тим, що робить можливим утворення цієї єдності; що всі спроби обґрунтувати цю єдність мета-юридичними, тобто соціологічними методами приречені на невдачу. Теза, згідно з якою держава за своєю сутністю є відносно централізованим правопорядком, з чого слідує, що дуалізм держави та права є фікцією, котра заснована на анімістичній персоніфікації, за допомогою якої робляться спроби зобразити юридичну єдність держави, стала суттєвим елементом мого вчення про право» [4, с. 61–62].

Примітною подією творчого шляху Г. Кельзена є його діяльність як одного з авторів конституційної реформи в Австрії та судді Конституційного суду цієї країни. Наприкінці 1918 р. після його переходу із військового міністерства на академічну роботу К. Реннер, який на той час був державним канцлером, запросив Г. Кельзена відредувати проект Конституції, який був написаний цим політичним діячем. Під час роботи над Конституцією для Г. Кельзена «...особистим прагненням було бажання кодифікувати запропоновані мені політичні принципи по можливості найбільш безперечним способом з точки зору юридичної техніки і при цьому включити туди дієві гарантії, котрі б забезпечили функціонування держави в рамках Конституції. Юридичним стрижнем Конституції я розглядав той її розділ, де йшла мова про гарантії, які надаються Конституцією та керівництвом держави... Та частина тексту закону, яка була для мене найважливішою, яку я розглядав як моє власне творіння — про юрисдикцію Конституційного суду, — не зазнала під час парламентських дебатів жодної зміни» [4, с. 69–70].

Незабаром після набрання чинності новою Конституцією розпочав свою діяльність Конституційний суд Австрії, у якому Г. Кельзена було обрано суддею. Поряд із роботою у Конституційному суді він продовжив свою діяльність на юридичному факультеті Віденського університету вже на посаді штатного професора. Він залишався суддею Конституційного суду аж до його розпуску у 1929 р. Наступного, 1930-го, року, він отримав запрошення викладати у Кельнському університеті, яке він прийняв з огляду на труднощі, з якими — на

думку деяких дослідників [8] — він зіштовхувався в антисемітськи налаштованих колах Австрії. Під час викладання у Кельні Г. Кельзен також читав лекції з міжнародного права у Женеві. У 1932 р. його було обрано деканом юридичного факультету Кельнського університету. В 1933 р., коли Гітлер стає рейхсканцлером, у Німеччині приймається закон «Про відновлення професійного чиновництва», і Г. Кельзен стає першим серед вчених, яких усунули з посади. «Я снідав та читав газету, — згадує він, — і тут моя дружина, яка сиділа напроти мене, сказала, що моє прізвище написано на зворотній сторінці. Це було повідомлення про усунення мене з посади, про яке я взяв таким чином. Так настав час залишити Німеччину» [4, с. 82–83]. Після зміни політичного режиму стало очевидно, що подальше перебування в Німеччині загрожувало особистій безпеці мислителя.

Із Кельна він повернувся до Відня. Однак у Віденському університеті йому не вдалося продовжити свою академічну діяльність. Тим часом із-за кордону він отримав відразу три запрошення — перше із Лондонської школи економіки, друге — із Нью-Йорка і третє — із Женеві. Г. Кельзен згодився на останнє запрошення до Женеві. Головним аргументом було, за його словами, те, що хоча його знання французької мови і не були доскональними, однак все ж таки кращими, ніж знання англійської мови. «Зовнішні умови в Женеві, — згадує Г. Кельзен, — були чудовими... Після подолання мовних труднощів я знову міг повернутися до праці, котру розпочав ще у Відні перед моїм від'їздом до Кельна й котра з того часу отримала деяке переосмислення. Моїм першочерговим планом було створення систематичної теорії правового позитивізму в сукупності з критикою природного права... Її основною тезою було те, що в так званих примітивних релігіях душа у першій фазі релігійного розвитку була суб'єктом помсти, котра у земному світі ототожнюється з утіленням справедливості, для того щоб у другій фазі цього розвитку стати об'єктом помсти у потойбічному світі. Душа, котра мститься у земному світі, — як істота надлюдська — стає безсмертною душею, котрій, у свою чергу, чинить помсту вище божество у потойбічному світі. Оскільки віра в існування душі створює центр будь-якої метафізики, то з цього слідує, що соціологія віри повинна стати фундаментальною критикою будь-якої метафізики» [4, с. 83–85]. У результаті цієї праці в 1941 р. вийшла книга «Відплата та причинність» Г. Кельзена [9]. Вона була надрукована того ж року, але опублікована лише після закінчення війни. До цього в розширеному варіанті ця праця вийшла англійською мовою під назвою «Суспільство та природа» («Society and Nature»).

Під час перебування Г. Кельзена у Женеві університети Гарварда та Утрехту присвоїли йому звання почесного доктора. Однак політичні події в Європі дуже стрімко розвивалися. Він у зв'язку з цим зазначав: «З осені 1938 р. я вже був впевнений, що розпочнеться війна. Ту обставину, що Швейцарія зможе залишитися нейтральною у цій війні, я вважав неймовірною. Коли в 1939 р. розпочалася війна, моє бажання залишити Європу було вже остаточним... Так, у червні 1940 р. з тягарем на серці я разом із сім'єю залишив Женеву, де пройшли сім років плідної роботи в ідеальному оточенні, щоб поїхати до країни, мову якої я ледве знав, для того щоб у віці майже 60-ти років розпочати там мою академічну кар'єру із самого початку» [4, с. 90–92].

«Зрозуміло, — згадує Г. Кельзен, — мені було нелегко перебудуватися на англійську мову. Я міг лише читати, але майже не говорив і зовсім не вмів писати» [4, с. 92]. Непросто було йому знайти і гідну посаду. Спочатку йому запропонували читати лекції у Гарвардській школі права. «Я повинен був прочитати всього пару лекцій, — пише Г. Кельзен, — пізніше вони були оприлюднені у Гарвардському університетському видавництві під назвою «Право та мир у міжнародних відносинах» [10]; однак, платня, яка була призначена Фондом Рокфеллера за це, була достатньою для цілого року життя. Наступного року знову завдяки допомозі Фонду Рокфеллера мене було призначено молодшим науковим співробітником, а в період літнього семестру у 1942 р. — позаштатним професором у коледжі. Я також читав курс з соціології права на факультеті соціології Гарвардського університету» [4, с. 92–93].

Улітку 1942 р. Г. Кельзен отримав запрошення приїхати до Берклі на посаду позаштатного професора університету Каліфорнії, а з 1945 р. він стає штатним професором. У Каліфорнії він викладав до 1952 р. З 1952 р. мислитель йде у відставку з професорської посади, але при цьому він продовжує свої дослідження. Вчений публікує свої твори аж до кінця 1960-х рр. Остання праця, яку Кельзен оприлюднив за життя, вийшла у 1968 р. [11]. Навіть у похилому віці він не зупиняє свою працю на новими творами, про що свідчать численні архівні матеріали, які були оприлюднені вже після смерті правознавця (серед них найбільш значними були: [12; 13]). Під час своєї довгої та плідної наукової і викладацької діяльності він одинадцять разів отримував вчене звання «почесний доктор» (від університетів Утрехту, Гарварда, Чикаго, Мехіко, Берклі, Берліна, Відня, Парижа, Зальцбурга, Нової школи соціальних досліджень у Нью-Йорку). У 1947 р. Віденський університет присвоїв йому титул екстраординарного професора, а Австрійська Академія наук обрала його своїм членом-кореспондентом. Незадовго до його смерті, 30 жовтня 1972 р. у Австрії було створено Інститут Ганса Кельзена. Г. Кельзен помер 19 квітня 1973 р.

Характеристику правового вчення Кельзена слід розпочати з того, як він розумів право. Для мислителя — це сукупність норм, які виконуються у примусовому порядку. У національних правових системах норми узгоджені між собою й розташовуються за ступенями, утворюючи ієрархію, яка динамічно змінюється у ході правозастосовчих процесів. Джерелом єдності цієї ієрархії він називав ґрунтовну норму — трансцендентально-логічне поняття, яке постулюється нашою свідомістю з метою обґрунтування всього правопорядку в цілому. Ґрунтовна норма не містить нормативних приписів у власному розумінні слова.

Відокремлення світу того, що повинне бути, від світу суцього в ракурсі чистого вчення про право дозволяло виділити дві базові категорії в описі правового порядку: чинність (*Geltung, Gültigkeit*) та дієвість (*Wirksamkeit, Effektivität*) права. Під чинністю правових норм Г. Кельзен розуміє їх специфічний зобов'язуючий характер, введення ними того, що нормативно повинно бути (встановлення як обов'язкове), у той час як дієвість означає фактичну ефективність норм права у суспільному житті, їх силу як фактора, котрий обумовлює поведінку людей. Розподіл цих двох сфер права означає, що чинність правової норми не виводиться із суцього, із фактичного стану суспільства — вона може впливати лише із більш високої норми, із того, що повинно бути. Слід відміти-

ти, що всупереч численним докорам на адресу чистого вчення про право, ця розділювальна теза не означала зведення всього права лише до сфери того, що повинно бути; доказом цього служить хоча б відома доктрина «мінімальної дієвості права» як умови юридичної чинності правових норм.

Таке бачення права приводить Г. Кельзена до ствердження динамічного характеру права — до вчення про ступеневу будову (*Stufenbau*) правового порядку. Це вчення, яке мислитель запозичив у свого учня А. Меркля, означало розгляд правопорядку не як сукупності статичних правових норм, а як багаторівневої нормативної системи, яка сама організовується, де зміст правової норми формулюється та розкривається у процесі її застосування. Як концептуальна основа вчення про динамічний устрій правового порядку виступає ідея про здібність права створювати та знищувати себе через самореферентну структуру зв'язків між правовими нормами. У цій перспективі створення права представляється як послідовна індивідуалізація та конкретизація правових норм — «загальні правові норми» (законодавчі приписи) конкретизують свій зміст стосовно окремих ситуацій через «індивідуальні правові норми» (судові та правозастосовчі акти), через угоди, через акти використання права.

На думку Г. Кельзена, як ті, хто застосовує право, так і звичайні суб'єкти права, які укладають між собою угоди, беруть участь у створенні права. Ступінь такої участі може варіюватися залежно від рівня автономії, який надається більш вищою нормою, з котрої виводиться компетенція тих, хто застосовує право, чи сторін угоди. Подібна автономія є невід'ємною рисою права, оскільки зміст індивідуальної норми не може бути повністю визначений загальною нормою, котра є лише рамкою, яка заповнюється конкретним змістом на стадії правозастосування. А це означає, що нормативні тексти (закони і т. ін.) не мають наперед заданого, зафіксованого значення, яке належить судді логічно «вивести» із норми та застосувати до конкретної справи. Конструювання індивідуальних норм не є результатом знання про деякий об'єктивний зміст більш високих правових норм; воно також не є результатом логічних операцій (схожість форми механізму ставлення з логічним силогізмом є лише поверхневою, оскільки ці форми виконують різні функції).

Г. Кельзен стверджує, що «конкретна дія отримує свій специфічний юридичний сенс, своє власне правове значення в силу існування деякої норми, котра за змістом співвідноситься з цією дією й надає їй правового значення, так що акт може бути розтлумачений згідно з цією нормою. Норма функціонує як схема тлумачення» [14, с. 8]. Для Г. Кельзена це підтверджується ще й тим, що суддя (інший, хто застосовує право) завжди зберігає за собою свободу вирішити те, чи підходить загальна рамка правової норми для даного конкретного факту — іншими словами, чи може цей конкретний факт бути кваліфікований як юридичний факт з посиланням на ту чи іншу норму права. У будь-якому випадку (чи вважає суддя таку правову норму такою, що підходить або не підходить для даного факту) має місце процес правозастосування — саме те, що суддя розцінює деякий факт як такий, що не є пов'язаним з умовами дії деякої правової норми, означає застосування цієї норми. З цієї точки зору зміст рішення суду неможливо вивести із закону, так само як зміст конкретного закону неможливо вивести із конституції — на кожному ступені правозастосування продовжується

творче конструювання норм права, причому ті, хто застосовує право, залишаються вільними у рішеннях щодо конкретизації змісту норм. Так Г. Кельзен замикає циркулярну систему опису дії права — через свою нормативну структуру право постійно породжує само себе.

Вчення Г. Кельзена про норму має на меті не опис права таким, яким воно є у фактично існуючих правових текстах, — його завданням є конструювання схеми, яка дозволяє відокремити норми від самих текстів. Право для позитивної науки є даним лише у соціальній практиці. У цій соціальній практиці спостерігач може запримітити, що люди розглядають свою поведінку як пов'язану з правом з тієї причини, що така поведінка має певне значення (сенса), яке відображає порядок того, що повинно бути. Мета будь-якого акта правотворчості мислиться його авторами у створенні припису, який буде установлювати юридично зобов'язуючі правила поведінки для певних осіб. Об'єктивне (тобто таке, яке не залежить від розсуду його авторів) значення акта правотворчості полягає в тому, що цей акт приписується, ставиться конституцією як правовий, а сама конституція отримує таке значення від гіпотетичної ґрунтовної норми. У тому, що стосується індивідуальних норм, також слід розрізнити суб'єктивний сенс (рішення того, хто застосовує право, щодо конкретного правового спору) та об'єктивне значення (юридична неможливість перегляду такої норми в рамках такого правопорядку). Тут особливий випадок становлять угоди, умови яких також створюють індивідуальні норми. На відміну від правозастосовчих актів, юридична сила індивідуальних норм, які впливають із угод, залежить не від об'єктивного значення волі осіб, які вчинили цей акт, а від зв'язку між цими індивідуальними нормами та приписами позитивного права, які установлюють санкції за порушення таких норм (умов договору).

Ця динамічна риса будь-якого правопорядку означає для Г. Кельзена єдність процесів правотворчості та правозастосування — будь-який акт застосування більш вищої загальної норми одночасно означає створення більш нижчої індивідуальної норми, і так далі аж до останнього акта фактичного примусу (наприклад, опис власності приставом чи ув'язнення злочинця). Якщо сприйняти бачення Г. Кельзеном цього процесу, то немає суттєвої різниці між законодавчою діяльністю та судовим процесом: ці види діяльності утворюють елементи єдиного процесу. Відмінність між ними існує лише щодо кількості, а не якості: законодавець має більш велику свободу щодо розсуду, ніж той, хто застосовує право. Відносно значення цих видів діяльності у даному процесі залежить від ступеня централізації правового порядку. Можливими є централізовані правопорядки, в яких законодавець намагається максимально обмежити свободу суддівського розсуду й прописує загальні норми матеріального права з високим ступенем деталізації. Можливими також є децентралізовані правопорядки, де законодавець обмежує себе вказівкою на процесуальні правила та загальні принципи матеріального права, залишаючи тому, хто застосовує право, конкретизацію цих правил та принципів. Однак більшість розвинутих правопорядків являє собою дещо посереднє між цими двома типами.

З урахуванням того, що норми не є виказуваннями, а виражають сенс актів людської волі, вони належать до сфери того, що повинно бути, а не до самого буття; вони можуть бути дійсними чи недійсними, але до них не можуть застосо-

уватися логічні закони. Таким чином, загальна форма того, що повинно бути, може бути заповнена будь-яким мислимим змістом, шляхом тлумачення загальної норми може бути створена будь-яка індивідуальна норма. Юридична дієвість такої індивідуальної норми (скажімо, судового рішення) буде залежати від компетенції судді, а не від правильності чи неправильності процесу його логічної аргументації, від відповідності чи невідповідності судового рішення тексту закону, на який посилається це рішення. Правова наука може лише описати конфлікти між нормами, вказати на дефекти тих чи інших положень права. Але вона повинна утримуватися від судження про чинність чи нечинність норм залежно від свого розуміння логіки норм і залишити таке судження тим, хто займається застосуванням права. Як бачимо, можливість оцінки відповідності чи невідповідності нижчої норми щодо вищої не виключена у чистому вченні про право, але у неї відібрано об'єктивну основу — рішення того, хто застосовує право, про таку (не) відповідність буде актом волі, який призводить до юридичних наслідків, а думка правознавця — буде лише припущенням, яке не верифікується. При цьому не слід забувати, що нормативно-правова система у Г. Кельзена була лише інтелектуальною конструкцією, яка описує зв'язки між нормами у перспективі їх підпорядкування гіпотетичній ґрунтовній нормі, а єдність правопорядку означала єдність процесу пізнання права: «Постулат єдності пізнання беззаперечно застосовується у нормативній сфері та знаходить тут своє вираження в єдності та виключності системи норм» [15, с. 105]. Тому «єдність системи є фундаментальною аксіомою будь-якого нормативного пізнання» [15, с. 111].

Правова концепція Г. Кельзена стала, мабуть, одним з основних об'єктів філософсько-правової рефлексії та критики у ХХ ст., пунктом опору для одних теоретиків права, пунктом відштовхування — для інших. Ця концепція знаменує собою своєрідний пункт неповернення для юриспруденції — неможливість найвної віри в об'єктивність та ідеологічну нейтральність понять юридичної догми. Критична праця автора чистого вчення про право призвела до розвіювання багатьох міфів (про необхідні межі між суб'єктивним та об'єктивним, публічним та приватним, міжнародним та державним правом і т. д.). Більше того, Г. Кельзен поставив перед наукою про право, служінню якій він присвятив своє життя, кардинальні за своєю значущістю питання, від яких ця наука вже не може відійти, — питання про останнє підґрунтя чинності правових норм, про ґносеологічні умови єдності правового порядку, про взаємовизначеність понять держави та права. У сучасній західній правовій традиції вчення Г. Кельзена є своєрідним локусом, топом (якщо використовувати терміни риторики), навколо якого будуються наукові дискусії про норми права.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Абашик В.* Ганс Кельзен — видатний австро-американський юрист з українським корінням / В. Абашик // *Філософія права і загальна теорія права.* — 2012. — № 1. — С. 244–249.
2. *Кельзен Г.* Чистое учение о праве / Г. Кельзен. — 1-е изд. // *Рос. ежегодник теории права.* — 2011. — № 4. — С. 416–495.
3. *Kelsen H.* Juristischer Formalismus und Reine Rechtslehre / H. Kelsen // *Juristischen Wochenschrift.* 1929. — S. 1723–1726.

4. *Hans Kelsen im Selbstzeugnis*. Mohr Siebeck Verlag. — Tübingen, 2006.
5. *Kelsen H.* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre, entwickelt aus der Lehre vom Rechtssatz / H. Kelsen // Hans Kelsens Werke. — Tübingen, 2008. — Bd. 2.
6. *Kelsen H.* Der soziologische und der juristische Staatsbegriff. Kritische Untersuchung des Verhältnisses von Staat und Recht / H. Kelsen. — Tübingen, 1922.
7. *Kelsen H.* Allgemeine Staatslehre / H. Kelsen. — Berlin, 1925.
8. *Busch J.* «Ein Kampf ums Recht»? Bruchlinien in Recht, Kultur und Tradition in der Kontroverse zwischen Kelsen und Hold-Ferneck an der Wiener Juristenfakultät / J. Busch, C. Staudigl-Ciechowicz // Turning Points and Breaklines / Hornvack S. et al. (hrsg.). München, 2009. — S. 110–139.
9. *Kelsen H.* Vergeltung und Kausalität. Eine soziologische Untersuchung / H. Kelsen. — Den Haag, Chicago, 1941.
10. *Kelsen H.* Law and Peace in International Relations / H. Kelsen. — Cambridge, Massachusetts 1942.
11. *Kelsen H.* Die Problematik der Reinen Rechtslehre / H. Kelsen // Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht. — 1968. — № 18. — S. 143–184.
12. *Kelsen H.* Allgemeine Theorie der Normen / H. Kelsen. — Wien, 1979.
13. *Kelsen H.* Die Illusion der Gerechtigkeit. Eine kritische Untersuchung der Sozialphilosophie Platons / H. Kelsen. — Wien, 1985.
14. *Чистое учение о праве Г. Кельзена*. — Вып. 1. — М., 1987.
15. *Kelsen H.* Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts / H. Kelsen. — Beitrag zu einer reinen Rechtslehre. — Tübingen, 1920.

Антонов М. В. Творчий шлях та правове вчення Ганса Кельзена

Анотація. У цій праці автор розглядає основні моменти біографії австрійсько-го правознавця, засновника чистого вчення про право Г. Кельзена. Біографічний аналіз подано в контексті формування його правових уявлень. Особливий акцент робиться на характеристиці процесу правозастосування, який завжди передбачає конкретизацію правових приписів і в цьому сенсі стає продовженням процесу правотворчості.

Ключові слова: Ганс Кельзен, нормативізм, чисте вчення про право, ґрунтовна норма, Віденська школа філософії права, ступеневий устрій правопорядку.

Антонов М. В. Творческий путь и правовое учение Ганса Кельзена

Аннотация. В данной работе автор рассматривает основные моменты биографии австрийского правоведа, основателя чистого учения о праве Г. Кельзена. Биографический анализ дан в контексте формирования его правовых представлений. Особый акцент делается на характеристике процесса правоприменения, который всегда предполагает конкретизацию правовых предписаний и в этом смысле оказывается продолжением процесса правотворчества.

Ключевые слова: Ганс Кельзен, нормативизм, чистое учение о праве, основная норма, Венская школа философии права, ступенчатое устройство правопорядка.

Antonov M. The Path of Life and the Legal Conception of Hans Kelsen

Summary. In this paper the author examines the key moment of the biography of the Austrian legal thinker, the founder of the Pure Theory of Law, H. Kelsen. The biographical analysis is conducted in the context of formation of the legal ideas of Kelsen. A special accent is made on characteristic of the law-enforcement process which always implies the concretization of legal provisions and in this sense constitutes a prolongation of the lawmaking process.

Key words: Hans Kelsen, normativism, Pure Theory of Law, the basic norm, the Vienna School of legal philosophy, hierarchical structure of legal order.